

Zdeněk Mlynář

KRISEN UND KRISENBEWÄLTIGUNG IM SOWJETBLOCK (KRIZE I NJIHOVO SVLADAVANJE U SOVJETSKOM BLOKU)

Bund-Verlag, Köln 1983, 203 str.

Zdeněk Mlynář je politolog koji danas radi kao znanstveni suradnik u austrijskom Institutu za međunarodnu politiku u Laxenburgu kod Beča, nakon što je kao jedan od inicijatora »Charte 77« bio prisiljen da emigrira iz ČSSR. Međutim, do kraja 1968. godine bio je aktivni čehoslovački političar, među ostalim sekretar Centralnog komiteta Komunističke partije Čehoslovačke i autor »Akcionog programa KPČ 1968«. Ta iskustva u praktičnoj politici obećavaju da se Mlynářova analiza razvoja društava sovjetskog bloka odlikuje ne samo politološkom stručnošću, već i uvidom u unutarnje strukture moći tih društava i bliskošću analiza političkoj praksi.

Autor ta očekivanja u potpunosti ispunjava. Njegova osnovna intencija je da da globalni prikaz kriznog razvoja društava sovjetskog bloka u poslijestalinističkom periodu, tj. u periodu između 1953. i 1981. godine. Ona u velikoj mjeri određuje upotrebljena sredstva, tj. metodološki pristup analizi i relativno visoku ravninu apstrakcije, neophodnu da se u knjizi od oko 200 stranica obuhvati cijela spomenuta problematika. Autor se zato odlučio za strukturalno-funkcionalni pristup, što treba da mu omogući da konceptualno obuhvati osnovne elemente spomenutih društvenih sistema, oblike njihove međusobne povezanosti i njihove funkcije u sistemskoj cjelini, i to na razini ekonomske, socijalne i političke problematike. To mu omogućava da prikaže uzroke, tok i oblike rješavanja i svladavanja političkih, socijalnih i ekonomskih kriza u spomenutim društvima, a da ne ulazi u povijesne i sistemske detalje. Ograničavanje na tu razinu apstrakcije, međutim, ima za posljedicu, kako sam autor naglašava (str. 5), da dana analiza ne predstavlja dovoljno detaljno razrađenu osnovu za donošenje konkretnih političkih odluka, iako je za donošenje takvih odluka neophodna.

Pod pojmom krize nekog društveno-političkog sistema sovjetskog tipa autor, u skladu sa svojim metodološkim pristupom, podrazumijeva takav funkcionalni poremećaj sistema, koji ima za posljedicu da on izgubi sposobnost da ostvaruje neke od svojih centralnih ciljeva. Već sam staljinizam može na osnovi te definicije biti shvaćen kao pokušaj da se riješi prva sovjetska poslijerevolucionarna kriza, naime, teškoće nastale oko ubrzane akumulacije kapitala i nacionalizacije poljoprivrede, koji je na žalost doveo do gotovo pot-

punog odstupanja od originalnih marksističkih ideja, teoretskih hipoteza, projekcija i ciljeva društvenog razvoja.

U prvom od četiri poglavlja knjige, autor analizira unutarnji razvoj sovjetskog sistema u godinama 1953—1968. On staljinistički sistem shematski karakterizira s osam osnovnih svojstava koja se mogu reducirati na slijedeće tri karakteristike:

1) cjelokupna društvena moć je koncentrirana u rukama Komunističke partije, s time da ne postoji dovoljna povratna sprega informacija i moći između društva i vladajućih struktura;

2) Centri društvene moći permanentno i sistematski pokušavaju kontrolirati sve tokove informacija, a s time i misli stanovništva;

3) Kod nosilaca sistema postoji veoma razvijen osjećaj superiornosti u odnosu na druge društveno-političke sisteme.

Nakon drugog svjetskog rata Staljin je u tridesetim godinama rekonstruirao instalirani društveno-politički sistem u nepromijenjenom obliku. Njegova osnovna karakteristika, da omogućava nosiocima društvene moći da *pod svaku cijenu* mobiliziraju sve društvene snage da djeluju u smjeru ostvarivanja odabranog društvenog cilja, bila je funkcionalna u periodu »prvobitne socijalističke akumulacije kapitala«, kao u periodu poslijeratne rekonstrukcije zemlje. Staljinistički sistem, međutim, nužno postaje disfunkcionalan kada se uvjeti njegovog postojanja promijene u tom smislu, da se promijene u tom smislu, da se promijene ne samo pojedini ciljevi društva, već i njihova struktura i razina kompleksiteta s jedne strane, kao i za njihovo ostvarivanje raspoloživa društveno-ekonomska sredstva s druge, odnosno, kada se u okviru društveno-političkog sistema pojave nove proturječnosti što zahtijevaju promjenu nekih osnovnih elemenata i struktura sistema.

Ovdje nije izlišna jedna dodatna metodološka napomena: iako se autor služi strukturalno-funkcionalnom, odnosno sistemsko-teoretskom terminologijom, zahvaljujući njegovoj marksističkoj socijalizaciji i odabranoj temi uspijeva mu da izbjegne stupicu harmonizma, tj. suženja spoznajnog interesa na elemente sklada u odnosima i razvoju društvenog sistema, toliko karakterističnog za mnoge strukturalno-funkcionalne analize. Naprotiv, u skladu s povijesno-dijalektičkim pristupom i u skladu s ciljem svog istraživanja on se koncentrira upravo na unutarnja trvenja među elementima sistema, na oblike njegove disfunkcionalnosti, koji, nakon što dostignu određeni intenzitet, dovode do kriznih situacija koje zahtijevaju njegove promjene.

Staljinova smrt 1953. godine oslobodila je društvene snage koje su, polazeći od spoznaje osnovne političko-ekonomske proturječnosti između totalitarne političke moći i dinamike modernih industrijskih društava, kao i sistemске imanentnosti političkog terora, inicirale neophodne reforme. Njihov osnovni element je bila pregradnja struktura vođenja i planiranja u privredi: na mjesto separatnih granskih hijerarhijskih struktura vođenja na čelu s odgovarajućim granskim ministrijima stupila su na području tekućeg planiranja teritorijalna vodstva. Ta promjena omogućila je proširenje proizvodnje konzumnih dobara i poljoprivredne proizvodnje, čime je stimuliran razvoj kon-

zumerističke orijentacije kod stanovništva, koja je u slijedećem periodu stabilizacije predstavljala glavni oslonac i legitimaciju sistema.

Sa zakašnjenjem od nekoliko godina javila su se i u drugim zemljama sovjetskog bloka takozvana reformkomunistička stremljenja, tj. stremljenja kod kojih se inicijative za reforme razvijaju u okviru komunističkih partija. Mlynár analizira te tendencije u Mađarskoj, Poljskoj i posebno Čehoslovačkoj.

Spomenute promjene u sistemu vođenja u SSSR-u nužno su izazvale promjene u odnosima moći pojedinih grupa i slojeva unutar KPSS, osjećaj nesigurnosti i unutarpartijsku opoziciju, koja je dovela do pada Hruščova 1964. godine i u nekoliko slijedećih godina do prekida svih reformsko-komunističkih eksperimenata u ostalim zemljama sovjetskog bloka, na kraju ugušivanjem čehoslovačkog eksperimenta u kolovozu 1968. godine.

Politička stabilizacija i zadovoljavanje konzumnih potreba stanovništva zahvaljujući ekstenzivnom razvoju industrije u prethodnom periodu omogućili su period stabilnosti u prvoj polovini sedamdesetih godina, što je predmet drugog poglavlja Mlynářove knjige. Tom se razvoju pridružio i razvoj tzv. »druge privrede«, kojoj je uspjelo da kompenzira mnoge nedostatke državnog sektora. U idejnoj sferi te su promjene omogućile razvoj ideologije realnog socijalizma, tj. pokušaj da se legitimacija društvene realnosti utemelji tautološki, na njoj samoj, da se pođe do tzv. »normativne snage fakticiteta«, čime je, međutim, ideologiji oduzet njezin potencijal stroja i stimulatora daljnjeg društvenog razvoja. Fakticitet političko-ekonomske strukture je, međutim, u svojim osnovnim crtama ostao nepromijenjen, što je imalo za posljedicu razvoj novih oblika društvenih proturječnosti, što su početkom osamdesetih godina na primjeru Poljske ukazale na moguće nove krize i u ostalim zemljama bloka. Osnovna proturječnost sistema u periodu stabilizacije počiva u činjenici da je pasivnu lojalnost širokih slojeva stanovništva moguće sačuvati samo pod uvjetom da njihove konzumne potrebe budu zadovoljene u dovoljnoj, po mogućnosti sve većoj mjeri, što zahtijeva permanentnu ekonomsku ekspanziju, koja je moguća samo pod uvjetom visoke prilagodljivosti ekonomskog sistema, dok su s druge strane struktura društvene moći, posebno odvojenost formalnih i neformalnih struktura i prevlast ovih posljednjih i eliminacija unutarpartijske opozicije smanjili mogućnost efikasne društvene kontrole njihovog djelovanja, kao i njihovu fleksibilnost u odnosu na sve izrazitiju potrebu postepenih reformi. Da bi takve reforme bile provedene potreban je jači društveni pritisak nego što bi to bio slučaj kod fleksibilnijih i dinamičnijih struktura moći, što povećava opasnost nekontroliranih eksplozija nezadovoljstva stanovništva s vodećim strukturama. Autor vidi jednu takvu eksploziju u pokretu »Solidarnosti« u Poljskoj 1980—1981. godine, koja, iako je omogućena i čitavim nizom faktora koji su specifični isključivo za Poljsku, ipak u osnovi predstavlja posljedicu već spomenutih imanentnih proturječnosti sistema: njegove nefleksibilnosti i neefikasnosti u upravljanju privredom i njegove nesposobnosti da zadovolji konzumne potrebe stanovništva. On daje opširnu i detaljnu analizu poljskih događaja u periodu 1980—1981. godine.

Treće poglavlje odnosi se na razvoj internacionalnih odnosa Sovjetskog Saveza i sovjetskog bloka. U odnosu na druge socijalističke zemlje i druge komunističke partije taj je razvoj određen postepenim gubitkom kontrole KPSS

nad međunarodnim komunističkim pokretom, počevši od konflikta s Jugoslavijom 1948. godine, pa do nastajanja evrokomunizma nakon okupacije Čehoslovačke 1968. godine, čime je područje sovjetske hegemonije ograničeno na zemlje Varšavskog ugovora. Potreba otvaranja prema svijetu natjerala je s druge strane Sovjetski Savez da prihvati takav razvoj, što je službeno učinjeno na XX kongresu KPSS. Paralelno s tim razvojem na razini svjetskih sila razvila se bipolarna struktura odnosa SAD—SSSR, čija stabilnost počiva na ravnoteži vojnih snaga i nuklearnom zastrašivanju, i koja je, paralelno s unutarnjom stabilizacijom sovjetskih sistema, bila popraćena stabilizirajućim efektima politike popuštanja.

Unutarblokove faktore nestabilnosti u tom sistemu međudržavnih odnosa predstavljaju proturječnosti koje proistječu odatle što unutarnja politička stabilizacija pojedinih članica bloka počiva djelomično na posebnim mehanizmima, što mogu postati specifični izvori nestabilnosti (odnos NDR sa SRN, specifične privredne reforme u Mađarskoj i sl.). Moguć globalni izvor nestabilnosti su proturječne posljedice sovjetskog uključanja u svjetski ekonomski sistem, popraćenog razvojem njegovog statusa supersile: ekonomska suradnja na svjetskom planu omogućava stabilizaciju u unutarnjim odnosima, dok posljedice vojnih izdataka koje zahtijeva status supersile djeluju destabilizirajuće.

U četvrtom poglavlju autor analizira osnovne faktore koji će određivati razvoj sovjetskog bloka u osamdesetim godinama i ukazuje na neke moguće putove tog razvoja. Kao najvažniji unutarnji uzrok budućih kriza on vidi nedovoljnu sposobnost političko-ekonomskog sistema za samoregulaciju, i apsolutni prioritet reprodukcije postojećih struktura političke moći. Planska privreda početkom osamdesetih godina više neće moći da zadovoljava ekonomske zahtjeve koji se ne postavljaju. Ako se uzmu u obzir u izvori krize nezavisni od ekonomskog sistema, kao što su nedostatak energije, smanjenje efikasnosti investicija, poskupljenje sirovina, zaduženje prema Zapadu i sl., onda postaje jasno da će osnovni faktor stabilnosti sedamdesetih godina, naime razvoj konzumerizma, biti stavljen u pitanje, tako da će biti neophodna nova prilagodba sistema.

Kao optimalnu realno-političku mogućnost razvoja za rješavanje tih problema, autor vidi postepeno labavljenje veza između ekonomske i političke sfere, da bi se s jedne strane omogućila relativna autonomija ekonomskih aktivnosti, a s druge strane sačuvali postojeći centri društvene moći. On vidi mnoge društvene snage unutar i izvan KPSS, od kojih se može očekivati da će djelovati u spomenutom smjeru. Tražena reforma trebala bi imati tehno-kratsko-birokratski karakter i naglašavati i praktički implementirati principe racionalnosti i ekonomske efikasnosti. Uvođenje tih principa zahtijevalo bi nove, nebirokratske kriterije i mehanizme za kontrolu privrednih a i društveno-političkih aktivnosti. Može se pretpostaviti da bi borba unutar vodeće elite oko uvođenja spomenutih sistemskih promjena, kao i praktička primjena novih mehanizama, stvorila ili poboljšala socijalno-psihološke uvjete za jednu buduću demokratizaciju društva. Pokušaji da se postojeći sistem konzervira ili neuspjeh pokušaja da se očekivana kriza riješi na opisani način, nužno bi doveli do pojačanja vojno-političke represije, rasta društvenog konfliktnog potencijala i možda do eksplozija sličnih onoj u Poljskoj 1980. godine.

Element krize na internacionalnoj razini postat će diskrepancija između zadataka koje sa sobom donosi status velike sile i ekonomskih mogućnosti SSSR. Stoga se, za razliku od poslijestaljiniističkog razvoja, mogu očekivati pokušaji konzerviranja međunarodnog statusa quo, tj. bipolarne strukture moći koja počiva prvenstveno na vojnoj snazi. Potreba za internacionalnom ekonomskom integracijom daje, međutim, nadu da će doći do slabljenja vojne konfrontacije i, posebno na strani SSSR, do jačanja i češće upotrebe ekonomskog instrumentarija za rješavanje međunarodnih političkih problema što prvenstveno imaju ekonomske i socijalne uzroke. Razvoj novih autonomnih snaga u svijetu, kao i borba spomenutih proturječnih tendencija u okviru samog SSSR mogu dovesti do novih oblika i centara nesigurnosti, kao i do novih ratova.

Kako je vidljivo iz ove rekapitulacije njenih osnovnih misli, Mlynárova knjiga ne sadrži ni interpretaciju, niti kritiku društvenih sistema sovjetskog bloka s nekog posebnog društveno-filozofskog stajališta, već samo funkcionalnu deskripciju i kauzalnu eksplikaciju njihovog razvoja na jednoj jasno definiranoj i dosta visokoj razini apstrakcije. U skladu sa svojom intencijom, Mlynář ne ulazi ni u pitanja kulturnog i personalnog (sub)sistema, tj. pitanjima kulturne tradicije, socijalno-psihološkim i sličnim pitanjima se bavi samo na periferiji svojih izlaganja. U odnosu na budućnost on ne daje konkretne prijedloge za rješavanje problema koji se mogu očekivati, već samo ukazuje na neke moguće alternative daljnjeg razvoja na osnovi ekstrapolacije postojećih trendova. Društvene konflikte ne analizira služeći se pojmovnošću klasne teorije, već se služi pojmovnošću strukturalno-funkcionalne teorije, te analizira društvene slojeve elite, formalne i neformalne institucije itd. Činjenica da je bio aktivni političar rezultira u realističkom pristupu obrađivane teme, posebno u odnosu na mogućnosti budućeg razvoja društava sovjetskog bloka — tako on npr. vrlo pesimistički ocjenjuje mogućnosti demokratizacije unutar tog bloka, posebno u bližoj budućnosti, iako će potrebe za demokratizacijom, naročito izvan SSSR, neprestano rasti. Metodološka koncepcija i cilj studije su u potpunom skladu s tim političkim realizmom. Posebno valja istaći veći broj detaljnih analiza pojedinih problema i fenomena u sovjetskom bloku u promatranom periodu, kao što su reformkomunistički pokret u Čehoslovačkoj do kolovoza 1968. godine, događaji u Poljskoj do uvođenja ratnog stanja, strukture i funkcije komunističkih partija kao nosilaca društvene moći (str. 85), mehanizama hegemonije Sovjetskog Saveza u bloku (str. 138) i sl. Može mu se prigovoriti da nije obratio dovoljno pažnje iskustvima Mađarske u ekonomskoj liberalizaciji — ona su na str. 175 samo spomenuta — budući da ta iskustva mogu biti od velikog interesa za ostale zemlje bloka kao mogući put rješenja nadolazeće krize. U cjelini Mlynář, međutim, svojim tekstom u potpunosti ostvaruje svoj, na početku knjige eksplicitno postavljeni cilj, da dâ generalni pregled kriznog razvoja društava sovjetskog bloka u poslijestaljiniističkom periodu.

Mojmir Križan